

„Kis fények nagy árnyékok alatt”¹

Rákóczitelepiek² háborús visszaemlékezései

Az élettörténeti módszer jelentősége a társadalommal foglalkozó tudományok számára is egyre nő. Szubjektivitásuk ellenére az önéletírások dokumentumok, sőt többek azoknál. A visszaemlékezések hol erős, lenyűgöző gyökerekként, hol észrevétlen, ám pótolhatatlan hajszálerekként éltetik a néprajzot, a szociológiát, a filozófiát, a politikát, az irodalmat s a történelem tudományát. Varázsluk másik titkáról Paul de Man úgy szól: „Az autobiográfia nem műfaj, vagy mód, hanem a megértés vagy olvasás alakzata, mely bizonyos fokig minden szövegben megjelenhet.”³

Az intertextuális megközelítések erősödésével is élénkült az elmúlt évtizedekben a visszaemlékezések iránti érdeklődés. Bennünket, pedagógusokat leginkább mégis az indított az itt olvasható anyagok gyűjtésére, hogy azokkal tanítványainkat segítsük. Akik sokszor éppen egy-egy ilyen, neha suttogóra fogott, olykor töredékes, máskor csapongó beszélgetés révén döbbennek rá: a történelem nemcsak a könyvek lapjain olvasható. Apáink, nagyapáink, de a mi hétköznapijaink is formálták, formálják azt, magunk is alakíthatjuk, bennünket is sodor.

Mérleget készíteni a megletkezőről: esalhatatlanul megmutatja: mezzgyén áll-e a számvető, avagy harázza menten, netán annak ellenében. Ehhez hátorság, őszinteség, bölcsesség szükségeltetik.

... emlékhől raktam össze rőzsét,
multból máglyút jövőm alá,
s tegnap tűzére holnap hőjét,
magamat dobtam égni rá.⁴

Rákóczitelepen vállalták a visszaemlékezések kockázatát: azt, hogy kétségek, megnyugvások kiszámíthatatlan változásai közepette olyasmiről is szót ejtsenek, melyről a legszívesebben elfeledkezniének. A világegést közülük ki így, ki úgy élte át, ki helyben, ki távolabbra szakadva. Ki fegyverrel a kézben, ki saját félelmével harcolva. Most mégis mindannyian azt szeretnék: tapasztalatuk segítse az utánuk jövőket. Morális parttalanságunkban azonban még mi, a derékhad is megingathatatlan támpontokat kapunk tőlük.

A rákóczitelepi iskolában⁵ közelmúltunk és jelenünk kisebb-nagyobb léptékű változásai ellenére nyolc esztendeje működik hagyományörző programunk. Nemcsak tanórák, modulok, szakkörök, ünnepek és sajátos rendezvényeink keretein belül, de helytörténeti kutatások formájában is. Tanulóink a helyi múzeum anyagának megismerésén túl évről-évre faggatják az idősebbeket az általuk átéltekről. Sokat tanultak az önéletíró parasztoktól, a zsidóüldözés résztvevőitől, falujuk és az iskolájuk történetét formálóktól. Immáron a II. világháborút megéltüket szeretnék szóra bírni. Elhatározásukkal a Rákóczitelepi Nyugdíjasok Érdekvédelmi Egyesületéhez⁶ kopogtattak be. Csütörtökként a hajdani fonóbéli hangulatot idézve kerülnek elő az ide járók életének meghatározó élményei. A klub tagjai örömmel fogadták bennünket, a magnetofon felvételektől sem ódzkodtak.

¹ Sinka István művének címe.

² „A Horthy-rendszer 1920-as földreformja semmit sem segített a földhözjárt Orosházán, egyedüli eredménye két új településrészt, az ún. Nagyatádi-telepet és a Rákóczi-telepet létesítette. A Nagyatádi-telepen 211, Rákóczi-telepen két részletben összesen 787 db 300-400 m²-es házhelyet osztottak ki. A Rákóczi-telep 1922-ben kezdett beépülni. (illetve összeépülni a közeli s már lakott Gyopárhalmával), az első két és fél évtizedben ... szinte kizárólag nincstelen proletárok lakták.” (Szabó Ferenc: A belterület története. Orosháza néprajza. Szerk.: Nagy Gyula. Orosháza 1965. 32. old.)

³ Z. Varga Zoltán. Önéletírás-olvasás. Jelenkor. 2000. január

⁴ Babits Mihály: Az életemet elhibáztam

⁵ 2000 szeptemberéig önálló: „V. Számú Általános Iskola”, 2000 szeptemberétől, mint az orosházi „Eötvös József Általános Iskola” része; 2006 szeptemberétől az „Eötvös József Általános Iskola és Gimnázium” telephelye; 2007 szeptemberével kezdődően „Orosháza Város Általános Iskolája” telephelyének attól 5 km-re lévő telephelye.

⁶ A Rákóczitelepi Nyugdíjasok Érdekvédelmi Egyesülete tíz éve létezik. 2007-ben 118 tagot számlál. Heti egy alkalommal találkozáva nemcsak beszélgetnek, kártyáznak, biliárdoznak, nev- és születésnapokat ünnepelnek, de tartanak Papa-mama-unoka napot, kirándulnak, s szüreti báljuk környékén még a pálinkafőzetüket is zsűri-zik. A csoport mozgatórugója mindöjük kedvence: Kasza Béláné Rózsa Eleonóra gondnok. Az ő szíves segítségével jutottunk el mostani beszélgetőtársainkhoz.

Hagyományörző programunk keretében talán sikerül egy kicsit közelebb hozni egymáshoz a különböző generációkat is. Úgy tapasztaltuk, tanítványaink a falubéliek élménybeszámolóiból többet merítenek, mint az olykor távolinak és megfoghatatlannak tűnő eseményeket idéző tananyagokból. Rácsodálkoznak arra, hogy a köztük, velük élők részesei voltak: alakítói, szenvedői, élvezői annak, amikről a könyvek írnak. A visszaemlékezéseket pedig a gyerekek érdeklődésén túl lelkesíti, hogy az általuk megélték immáron hangyagra, írásban megörökítve dacolnak az enyészettel.

Társadalmi változásaink szétzilálták a családon belüli egymásra hangoltságot. Csorbították a tapasztaltabb generációk tekintélyét, felcserélték a masikra figyelés fontosságát. Szándékunk tétova és apró lépés ugyan mindennek orvoslásában, de hisszük Reményik Sándor szavait:

*„Egy iskola lesz egész életünk,
S mindenki mindenkinek tanítója...
Nem leszünk semmi más:
Hitben, hűségben, tisztaságban
Egymásnak folytonos példaadás.”*

A megemlékezések között akad liraibb és akad dokumentumjellegű is. Ám valamennyiének az őszinteség a mozgatórugója, hiszen saját életük hitelesítésének kényszere hajtja őket. A szóbeli önigazolások nyomán tapasztaljuk, hogy a rákóczi telepek életüknek itt-ott felleslett szövedékét emlékszáláikból újrászőtték. Amit nem tartottak beilleszthetőnek, kihagyták. Sok jelentéktelen részletet a legprecízebb leltárból is kíméletlenül kivert az idő, de akadt olyan, amiről fontossága ellenére is egyszerűen megfélekedtek. Az önéletrások nem az eltelt évtizedek reális tartozik-követel mérlegei tehát, s még tovább torzítja őket a mi, személyes tapasztalatainkból vagy tapasztalatlanságunkból sarjadzó olvasatunk. Többen kérésünkre azonnal belekezdtek a múlt idézésébe, mintha ők is vallanák: „I elítem történetének megírását ígérhetem, s hogy hiven megírhassam, nincs szükségem egyéb följegyzésre: elegendő, ha – mint eddig is tettem – magamba tekintek.”⁷

Az összegyűjtött s most csokorba fogott munkák olykor csak fel-felcsukló mondatai ismertetik meg velünk egy letűnt világ örömeit, fájdalmai. Megtanítanak a valót igaz arányaival méricskélő szemhunyorításokkal látni társadalmi összefüggéseket és visszasságokat. Néha zavarba ejtő intimitással láncolnak magukhoz. Sokan paraszti életrevalósággal világítanak rá az igazán fontos dolgokra. Háborúról beszélnek, de talán éppen ezért, hogy hébe-hóba a könnyek alól is felderülő mosolyuk Heltaival szólva sugározza: „Az élet szép, néked magyarázom?” A visszaemlékezések külön értéke, hogy a háborús helyzetet túl képeket villantatnak fel a békeidő mindennapjaiból, tudatvilágából, közösségeik értékrendjéből és szokásaiból is.

Az elhangzottak műfaji meghatározásával nem próbálkozunk, érezve annak vitatottságát. „Igaz történetek láncszerű összekapcsolásával keletkezik az a nagyobb lélegzetű, prózai epikum, amit jobb terminus híján „visszaemlékezés”-nek nevezhetünk. E műfajcsoport a gyakorlati életben nehezen megragadható, létét elsősorban a szisztematikus néprajzi, szociográfiai és történeti kutatásoknak köszönheti.”⁸

Izgalmas észlelnünk az általuk említésre méltó események súlypontjainak és bírálatának különbözőségét. Narrációjuk ugyan sok hasonlóságot mutat: időben visszatekintve, nézőpontváltás nélkül, a nők általában érzelmi, a férfiak gyakrabban megismerő megközelítéssel avatnak történeteikbe. Mégis különleges élmény megtapasztalni, hogy hiába kötötték beszámolójukat azonos időszakhoz, mintha mind másról szólnának. Egy kicsit mindeniküknek más a látószöge. És nemcsak annak okán, hogy volt köztük kislődű paraszt, tanító, cseléd, csendőr, rendőr, hanem azért is, mert mind önmaga teljességét kereste. Gyakran említésre méltónak találták a külső szemlélő számára jelentéktelenné tűnő epizódokat is, de éppen ettől vált a közléseikből⁹ kötött csokor lenyűgözően sokszínűvé. Az okatlan mérsárlás azonban egyformán iszonytatta az életet mindenkor tisztelő, de a természetes halál elkerülhetlenségével is számoló embereket. Az eskü kötelez, de a paraszti életösztrónnek olykor felül kellett kerekednie a csak normális körülmények közötti betartható erkölcsi kategóriákon: „Fölöldöm magam, ki él, segít nekem”¹⁰

⁷ Rousseau: Vallomások. Magyar Helikon 1962. 273–274. old.

⁸ Küllös Imola: Az igaz történet és a folklór. Éleltörténet – önéletrajz. Magyar népköltészet. Főszerkesztő: Várgyas Lajos. Magyar néprajz V. Budapest 1988.

⁹ A közlések hangszalagon rögzítve e sorok irójánál találhatóak

¹⁰ József Attila: A bűn

Györe József

1922-ben, Kiscsákon születtem, második gyerekként. Nővérem még az én világrajöveletem előtt meghalt. Szüleim gazdálkodtak. Elemi iskoláimat itt, a polgárit Orosházán végeztem. 1941-ben a Miskolci Evangélikus Tanítóképzőben néptanítói, evangélikus kántori és leventeoktatói oklevelet kaptam. Ezt követően Munkácson tettem esküt, majd a kárpátaljai Hunok-Ujfaluban tanítottam másfél esztendőig. Onnan vonultam be katonának. A fogsághót hazakerülve nyolc esztendőn át szülőfalumban, majd 29 évig az orosházi Rákóczi-telepen dolgoztam, itt igazgatóként. 1982-ben kerültem nyugdíjba.

1943 őszén az orosházi gyalogsághoz hívtak be. Karácsonytól már Békéscsabán folyt a kiképzés. Az érettségizettek és tanítóképzősök karpaszománysok lettek, így újoncként nem kellett krumplit pucolni és folyosót felmosni, de a kiképzésünk annál kutyább volt. A kimenő ruhánkra nem mondhatni, hogy rongyos lett volna, de a gyakorló ruha igen. A bakancsot egy éjszakán át vízbe áztattam, hogy fel tudjam venni. Persze, hogy nem állt meg benne a bakancsszög. Pedig akinek egy is hiányzott, az ügyeletes őrmester nem engedte ki a kapun. Minden szombaton lehetett eltávozást kérni, de vagy elengedett a századparancsnok, vagy sem. Az orosházi laktanyában szerencsém volt: a hadnagy, akinek a foglalkozás-könyvet kellett vezetnie, velem íratta. Ezért aztán a karácsonyi és az újévi szabadságot is megkaptam. Csak a foglalkozási tervet kellett bevennem ez alatt.

A békéscsabai gyalogsági laktanyában (ma iskola) a tisztí kiképzőn kegyetlenül bántak velünk. A sárban csuszás-mászás után úgy-ahogy kimostuk a ruhánkat, aztán magunk alá tettük, hogy éjszaka megszáradjon. Senkinek sem lehetett tiszta a puskája, csak egynek, akinek az apja a kiképző őrmester volt. Így aztán amikor január elején azt mondták, hogy megyünk a frontra, üdvrivalgással fogadtuk. Merthogy az is jobbnak tűnt ennél.

Őrvezetőként jöttem vissza Orosházára, hogy az itteniekkel menjek 1943-ban harcolni. A Felvidéken léptük át a határt. Én azonban mindössze hat napig voltam szemtől-szemben az ellenséggel, mert megsebesültem. Egy repeszgranát a mellemet érte. A szegycsont nem engedte, hogy halálos legyen. A tábori kórházból vonattal Debrecenbe vitték hadikórházba. Csak ott kaptam kötetést. Addigra már azt hittem, megfulladok a gennytől. A vonaton volt egy orosházi evangélikus pap, Gyurán György lelkész, aki megírta a szüleimnek, mi történt velem és hová visznek. Kalocsára kerültem. A sebem alagútszerű volt, így amikor felül beleöntötték a fertőtlenítőt, alul kifolyt. A vállamban lévő repesz ma is benn van. Kalocsán egy évig lehettem. A kezelésem ugyan hamarabb véget ért, de összeismerkedtem egy önkéntes ápolónővel, aki a századparancsnok feleségének a testvére. Az ő révén a kórház irodájába kerültem. Nem tudtak visszaküldeni a csapatomhoz, mert amikor az orosházi 19/3 érdeklődött utánam, összetéptem a levelüket. De ahogy a kórháznak menekülni kellett, én is Pestre, majd Sopronba kerültem. Ott vártam meg az oroszokat. Atöltöztem civil ruhába, de hamar elindultam hazafelé, így azonnal elfogtak.

Sopronban voltam három hónapig, ugyancsnyai ideig a Románia területén lévő Tekuesban. Vonattal vittek oda, de olyan melegben, hogy nem egy embert ki kellett a vagonból dobni, mert meghalt. Harmírcan kaptunk egy vödör vizet egy napra, mellé szárított halat. Persze nem ettük meg, mert a szomjúság nehezebb az éhségnél. Olyan sokszor félreállítottak bennünket, hogy négy-öt nap alatt értünk oda. Az ottani fogolytáborban is összefogtunk nyolcan, tizen, és egy valaki mindig, éjjel is sorban állt közülünk vízért. Ugyan csak féltényérnyi szárított kenyér volt a fejadag, de még ennek a felet is képes voltam odaadni egy slukkért. Egy cigarettát hatan szívtunk el, adogattuk egymásnak. Édesanyámtól a képesítőmre kapott gyűrűt is csaknem feláldoztam cigarettáért, aztán csak kihirtam. Szappanba nyomva őriztem. Pusztított a hasmenés. Gerendára állított latrinán végeztük a dolgunkat. Felfűjódtak az embeerek, de orvost nem is láttunk. Aki megbetegedett, az vagy magától meggyógyult, vagy meghalt. De hát fiatalok voltunk, úgyhogy a legtöbben kibirtuk.

Köre kötött üzeneteket hajgáltunk ki a táborból, a környékbeliek sokat elküldtek belőlük. Be azonban nem jutott hír. Akadt azonban, hogy valaki kapott otthonról csomagot. Egy fára akasztották ki annak a nevét, akinek érkezett valamije. Nagyon meglepődtem, mikor egyszer az én nevemet olvastam ott. A csomagozás miatt nem is mentem reggelizni. Úgy ám, de a Györe József névre ketten jelentkezünk. Mekkora baj, ha nem az enyém a küldemény, hiszen kimaradt a reggeli. Pedig olyan éhes voltam, mint a farkas. Végül megkérdezték: anyja neve, és a csomag az enyém volt. A címzésből már láttam, él az apám, a téstáról megtudtam: az anyám is.

Kint a szabadban aludtunk. Nem volt fedett helyünk. Letetvesedtünk. Néha beadhattuk a ruhánkat, akkor száraz melegben megölték a tetveket. Megsültek. Ahogy kikaptam, megráztam, s mint a mák, úgy szóródtak a földre.

Egyszer az apám meglátogatható. Kapcsolatot teremtett a tolmáccsal. Pálinkával. Azzal lehetett ott mindent. Jött is a tolmács: itt az apja, öltözzön át. Merthogy civilben voltam és csak katonaruhában lehettem kimenni. Kértem kölcsön és kimehettem fát vágni ahhoz a házhoz, ahol a tolmács lakott. A háziasszony még mondta is: beszéljessenek nyugodtan, alszik a tolmács. Én tudtam, miért mondja: meg lehetett volna lépni. De két dolog visszatartott: a hatvanéves apám tehervonat tetején jutott el hozzám, s ezt az idős embert kapják el helyettem? A tolmács is jót tett velem, s ha nem vitt volna vissza, becsukják. Ha egyedül lettem volna, az más. Ennivalóm volt, a búzát még nem aratták le, ha belefékszem és nem mozogok három napig, hiába keresnek. Aztán elindulhattam volna. De így nem kockáztattam.

Később aztán osztályozták bennünket: olyan egészséges voltam, hogy egyes osztályzatot kaptam, ami alapján a bányába kerültem volna. Am jött Sztálin nagyparancsa, és 1945 őszén, telén hazajöttem.

Juhász István

Napszámos szülők gyermekeként születtem 1915-ben, a vásárhelyi tanyavilágban, Külső-Szörháton. Nem nagyon dicsekedhetek az iskoláimmal. A vásárhelyi határ egyik iskolájában végeztem két elemi. Két bátyámról tudok. 2-3 kislány születeti előttünk, de korán elhaltak. A határban jómódú parasztok is éltek. Amelyiknek 30-40 holdja volt, az csak kis ember. Akadt, aki azt mondta, kétszáz holdnál kezdődik az ember. Ők cselédeket tartottak. Így lett nekem is mezőgazdasági cseléd a foglalkozásom. Aztán csendőrnök jelentkeztem, amiért hat évig fogságba kerültem. Szabadulásom után a Szentesi Magasépítő Vállalatnál kaptam munkát, majd húsz évig az orosházi Tóth Malomban voltam rakodó. Egy lányom, három unokám és hat dédunokám van. 1975-ben jöttem nyugdíjba. Rákóczi telepen vettem egy kis házat, a két kezemmel alakítottam. Valahogy bevett itt ez a nép.

1939-ben vonultam be katonának. Szegedre, az V. Híradós Zászlóaljhoz. Úgy mondták, két évre, valójában 22-23 hónapra. 1940 nyarán a zászlóaljtól áthelyeztek a hadtesthez, Szegeden volt az V. Hadtestparancsnokság, Kiskunfélegyházán épült egy légvédelmi központ, ami részben a föld alatt is volt. Bence hatalmas telefonközpont. Nem dugattyús, hanem billentyűs. Katonácknál ennek a kezelését is megtanultuk. A gyalogsági laktanyába voltunk elhelyezve. Azt mondták ránk, úri katonák.

1940. november végén szereltem le. Utána az idősebbik bátyám tanácsolta, ha már katonának mentél, ne legyél tovább béres. Igen ám, de két elemivel hová lehet menni? Oda, amire részben ráfizettem. Ekkor jöttek ugyanis vissza a területek: Kárpátalja, Erdély, borzasztóan toborozták a csendőrséget. Oda két elemivel is felvettek.

1941. január elsején vonultam be. Ott is rengeteget tanultam. A Kassai VIII. Csendőrkerület osztályparancsnoksága Ungváron volt, oda kellett bevonulnom. Fingem a perecsenyi őrsre helyeztek, a ruszínokhoz. Ott állítólag a '14-es háború előtt is magyarok voltak, aztán csehek lettek, majd újra visszakerültek Magyarországhoz. Nagyjából még a nyelvet is megtanultam, de néha szidtam őket, amiért én köntös voltam az ő nyelvüket megtanulni, őket senki nem kényszerítette a magyarra.

A szabályzat szerint nem lehetett senkit bántalmazni. Itthon sem, az anyaországban. Ha itt mégis meghajigálták valamelyikünket, annak eszébe sem jutott tiltakozni. Am ha egy ruszín két pofont kapott volna, ha analfabéta is, tudta, hol és hogyan kell a csendőrt feljelenteni. A szerencse az volt az egészben, hogy nem kerültem ki a frontra. Persze itt is az volt az első büntetés, hogy leszerelés, aztán irány a front.

A csendőrködés nem volt nagyon kemény, a következménye annál inkább. Hat év hadifogság a Szovjetunióban, 1950. december 10-én kerültem haza. De akkor is csak félig-meddig, még csak Pestre. Ott folytatták a csendőrök kihallgatását: ki, hol, mit csinált. Ha nagyon goromba ember lettem volna, környezettanulmányt végeztek volna Ruszinszkóban, ahol szolgáltam. Ha ott rosszat mondtak volna rám, lehet, hogy még jobban ráfizettek.

Akik a Kárpátalján szolgáltak, akár Ungvár környékén, vagy föl, egész arra Nagyberezna felé, azok szinte mind orosz fogságba estek. Mert minket úgy hagytak el a parancsnokaink, hogy irány Grác, Ausztria, előttünk menekültek '44-ben. Mi is Grácban kerültünk orosz kézre. Először a németek foglyai lettünk. Azok sokkal izágábbak, szigorúbbak voltak, mind az oroszok. A vasútállomáson dolgoztattak, mert le volt bombázva.

Ahogy az oroszok odaértek, talán első dolguk volt kideríteni, hol vannak foglyok. Meglepték a táborunkat, de mi addigra németet már nem láttunk. Gondolom, az oroszok azokat is összekapkodták. Gyalogoltunk Celldömölk környékeig, Jánosházáig. Az uradalmi majorba. Egyenruhában voltunk, civil há-

zakhoz nem mehettünk. Cellődömlőkön bevagoníroztak bennünket. Vissza az országon keresztül, Szegeденen is átutaztunk. A vagonban sós heringet, szárított orosz kenyeret kaptunk. Víz sehol. Ha még kellett állni a szerelvénynek, s volt a közelben kút, vagonként 1-2 embert kieresztettek az oroszok, akik a kulacsokat, vízes edényeket feltöltötték. Persze ha adódott egy kis alkalom: kukoricatábla, erdő, a fogoly próbált meglozni. Lelőtték, mint a kutyát. Kb. három ilyen vittünk magunkkal, ezt is Újszegeden tudtuk meg, amikor a fékvizsgálók közül az egyik mondta a másiknak, hogy ne menj hátra, mert ott a deszkán halottak fekszenek és büzlének. A létszámmal el kellett számolni. Olyan is volt, amikor Romániában egy vasútállomáson álltunk, egyszer csak nagy zajongás. Figyeltünk kifelé, de az ablakon tuskés drót volt. Sehogy sem tudtuk a fejünket kidugni. Aztán csak megtudtuk, hogy létszámhiány lehetett, mert az örök elfogták két vasutast, bevágták őket valamelyik vagonba a foglyok közé.

A szerelvényeket Voronyezsig vitték. (Kijevben is volt láger. Voronyezsben hat táborról tudtunk. Két civil láger is volt, oroszokkal. Azokkal esőnyámban bántak, mint velünk.) Kipakolás. Hatalmas legelőterületen sorakoztunk. Szinte egysoros vonalban. Meztelenre kellett vetkőzni és mindent ott hagyni. Átvonultattak oda, ahol ki voltak rakva a ruhák: elhasznált orosz katonaiak. Abba lehetett felöltözni.

A VI. fogolylágerbe kerültem. Több ezer emberrel. Mindenfajta: magyar, német, román. A szállásunk: hatalmas vaslábak befalazva, mi ezeket DV-színnek ismertük. Emeletes ágyakon aludtunk, az egyik deszka ilyen vastag, a másik olyan. Akinek törte az oldalát, forduljon meg. Az enniváló mindig kevés volt. Az oroszok úgy számolták a kalóriát, hogy ha a két decis kanálban találtunk 5-6 szem babot, az jó volt. Szerintük annak olyan nagy a kalóriatartalma, hogy a szervezet többet úgysem használna fel, minek menjen el az ürülékkel.

Betegség nem sok volt. Inkább szerencsétlenség. Építkezéseken dolgoztunk, a romok elbontásán. Megmondta az orosz, itt egy ajtó, egy méterrel arrébb vágni kell egy másikat. 4-5 emeletes épületek. 120 em-es alapokkal. Ott tessék véсни egy ajtót. Kiszámolták, mennyire teljesítettük a munkát. Ha nem száz százalékra, akkor nem kaptunk procent-kenyeret. Naponta nyolc órát dolgoztunk. Tavasztól őszig minden nap. Ha szabad nap volt, a fogolyláger ment kapálni. Csakánnyal, pajszervassal szedtük a földből a krumplit, mert bele volt fágyva. Akadt ugyan szőkés, de nemigen volt értelme. Nem jutottak messzire. Az esti bevonulás után kiabált a fogoly lágerparancsnok (aki azt esinálta, amit az orosz mondott), hogy provetka, számolás. Ötös oszlopokba álltunk. Csak ötösével tudtak számolni. Ha hiányt észleltek, átszámoltak bennünket kettő-háromszor. A végén már a láger egyik sarkából tízesével a másikig. Aki megszökött, egy-két nap múlva biztosan visszahozták a kacerlbe.

Volt egy Jugoszláviába való magyar gyerek, Fazekasnak hívták. Nagyon szépen beszélt oroszul. Annnyira megbiznak benne az oroszok, hogy egy kisebb építkezéshez járt 14 emberrel, orosz nélkül. Összeszúrta a levelet egy orosz nővel, az felöltöztette civilbe és együtt megszöktek. Nagy híre volt. Több mint egy év múlva, kim dolgoztunk, amikor végigszaladt a hír, hogy elfogták Fazekast. Minden lágerben volt kéksapkás tiszt (politikaiak), az ő irodájukba vitték és vallatták. De a barátai rájöttek, hogy ott adjusztláják, hetörtök há az ajtót és kimenekítették. Erre berendelték a garnizont, a lágerőrséget. Igen ám, de löfegyverrel az orosz parancsnok sem jöhetett be. Úgyhogy sokra nem mentek. A katonákat is körülfogta a fogolynépség, ott bratiztunk. Este azt mondták, vacsora, aztán menjen mindenki a körzetébe és fekdődjön le. Némelyek visszakiabáltak: innen sehova, csak haza. Akadt olyan piszok természet, aki simulni akart, az bemondta, hogy ki kiabált. Azokat mind lefogták lázításért. Elítélték őket. Az öt évnél kezdődött. Föl voltam háborodva, mert valamennyit tanultam. Tudtam, hogy mi van a Polgári és a Katonai Büntető Törvénykönyvben, a Kihágási Szabályzatban. Idegen állampolgároknak mi jár. De nem volt érdemes okosnak lenni, azért is gyorsan a nyakába varrtak valakinek pár évet.

Ha januárban, februárban valakinek elküldtünk egy levelet, arra novemberben, decemberben kaptunk választ. Szigorú cenzúrán ment keresztül. Követelmény volt, hogy lehetőleg oroszul írjuk. Én a nevetem le tudtam úgy írni, de a levelet nem. Gondoltam, szegény anyám sem tanult meg biztosan oroszul.

Az orosz munkások megvették a foglyoktól a 20 dekás kenyeret, mahorkáért. Két év elteltével a betegeket, legyöngülteket összeszedték az összes lágerből és hazahozták. Ettől kezdve készakarva rontotta a nép magát. Nem ettek. Lesoványodtak, nem tudtak munkát végezni. Még egy szerelvényt hoztak haza. De hallottam, hogy volt olyan, aki hazajött, és abba halt bele, hogy telelte magát. A mahorka, amit pipáltunk, olyan volt, hogy még a dohánynövény szárát is belevágták. Újságpapírba csomagolták. Attól még szívtuk, de nagyon.

A tisztaság miatt szőrtelenítettük magunkat. Szigorúan. Később már volt fürdő a lágerben. De a garnizon, a katonaság is hozzánk járt fürödni. Az a fogoly, aki a fürdőt gondozta, azt mondta, hogy a katonák után mindig marad fejtetű is. Nekünk csak ruhaterveink voltak.

Egyszer aztán híre futott, hogy a foglyokat hazaengedik. Már jó egy héttel hamarabb tudtuk, hogy bevagoniroznak. Az orosz szerelvény Csapig jött. Azzal sem törődünk, mit adnak enni. Egy éjszakát ott töltöttünk. Másnap jött értünk egy magyar parancsnok. Ott már nem vagoniroztak, ott már felszálltunk a vonatra. Székesfehérvárnál még láttuk, hogy a katonák szökellnek egyik fától a másikig, ha lázadás tör ki, talán lekapeselnek és visszavisznek. Fehérváron éjjel-nappal kihallgatás.

1950. december 10-én éjjel értünk Pestre. Kinyitották a vagonajtót. Egy leponyvázott teherkocsi odatolatott, semmit sem láttunk. Amikor megálltunk egy udvarban, már megint parancsoltak: kiszállni. Újra kihallgatások. Aki csendőr volt, azt vetették a szemére, hogy miért bántott valakit. Magyarországon a kommunistákat főleg a csendőrök tartották nyilván, ezért voltunk bűnösök. Egy alagsorba kellett lemenni. Ott egy székre leültünk, táblát tettek elénk, a bünygyi nyilvántartó számmal és lefényképeztek. Aztán sorakozó. Egy hatalmas épületbe vittek. A tenyészállat-vásár épületébe. Üvegterő, artézi kút és hatalmas vasvályú. Köröskörül vastag szalma. Azon feküdtünk, mint a jószág. Ha WC-re kellett menni, őt kísért. Egy sort sem írhattunk a hozzátartozóinknak.

1951 februárjában kettőnköt kiengedtek. Éjjel kettőkor megmutatták az örök, hogy ott a Nyugati pályaudvar. A síneken mentünk keresztül, ahol szemmel tarthattak. Tengünk-lengtünk, aztán jött egy vonat, amivel Debrecenig jutottam, egy sárga papírral. Tudtam, hogy anyámék valahol Kútvolgy közelében laknak. Nagy meglepetés volt.

Február 20-án szabadultam Pestről, azzal a parancssal, hogy 25-én Oroslányban köteles vagyok bányáépítésen jelentkezni. Ott rendőrségi felügyelet alá helyeztek. Sokan összejöttünk. Civilekkel nem beszélhettünk. Bányásnapon szigorúan be voltunk zárva. Ha haza akartunk jönni, egy rendőrőrsön kellett bejelentkezni. Ha ők engedélyeztek, adtak egy papírt, amivel aztán el kellett menni Tatabányára, a parancsnokságra. Ott is egy fél napba került, mire a határidős engedélyt megkaptuk. Amikor a szabadságról visszatértünk, kifizették az útiköltséget, igaz, a munkánkért nem kaptunk semmit. Februárban mentem, októberben szabadultam, addig kétszer egy napra jöttem haza.

Amikor hazakerültem, osztályidegenként kezeltek. Még ruhám sem volt, de a fogságban töltött hat évet nem számolták bele a nyugdíjba, mert ott nem voltunk biztosítva. 1991 óta kapok emiatt életjáradékot.

Kovács Istvánné Nagy Mária

1926-ban születtem Batonyán. Cselédszülők első gyermekeként. Heten voltunk testvérek. Amikor Purgly Lajos vásárolt magának Nógrád megyében egy birtokot, magával vitte az édesapámat, parádés-kocsinak. Vele mentünk. Anyám mosónő volt. A háború idején is Keszeg községben éltem. Később nőket toboroztak, katonának, rendőrnek. Engem nyomozóiskolára is küldtek. Pesten, az ötödik kerületi kapitányság MNDSZ központjában őrszolgálatos voltam. Nagyon szerettem, de lebetegedtem. A tüdőm miatt leszereltek. Őrmeisterként, végkielégítéssel. Szolgálni kezdtem. Penczre vissza tudott jönni egy zsidó asszony, nála dolgoztam. A tsz-ig. Az első férjemet a németek elhurcolták, aztán három évre orosz fogságba került. Mikor végre hazajutott, örömeiben elment a kocsmába és ott meghalt. A második férjemmel a rendőrségnél ismerkedtem meg. Övtak tőle, mert nagyon ivott, hat év után el is váltunk. A harmadik férjemet a húgomat látogatva ismertem meg. Orosházában. Már meghalt, de én azóta is itt élek. Rákóczi telepen.

Keszeg községből az uraság meglógott, csak a birtok maradt. Az oroszok kilakoltatták a tehénistállót, és beköltöztek. A bombázások kezdetén anyukám egy habakocsiba kenyeret rakott és egy hosszú árokba menekültünk. Apukám nem jött velünk, vigyázott a házra. Lehetett látni tőlünk azt is, ahogyan Pestet bombázzák. Az erdőben volt egy sertésstelepe az uraságnak, az apai nagyapámék ott dolgoztak. A fényre felfigyeltek a németek és lebombázták.

Mi egy hosszú cselédházban laktunk. Négyes konyhán. Hátral volt egy kamra, ahová minket, lányokat (a szomszédlányt meg engem) elrejtettek. Ölfákkal berakták az ajtaját. Ha enni kaptunk, vagy a dolgunkat végeztük, s ki kellett adni a vödört, az ölfákat kiszedte az apukám. Később egy Sura meg egy Ljuba nevű orosz nőt hozzánk is betelepítették. Apukám tudott egy kicsit oroszul, így beszélgettünk. Attól kezdve lett nekünk jó. Rólam is szóltak nekik, ki is engedtek, mert a nők miatt férfikatona többet nem jöhetett be. Egy hónapig laktak nálunk. Nagyon tetvesek voltak. Leüttek egy újságot az ágyra, az ujjukkal kopogtatták s a hangra ráment a tetű. Persze, hogy mi is elkaptuk. Egy iküknek a közelben harcolt a völegénye. Egy jóképű tiszt. Néha ő is nálunk aludt. Csak egy szobánk volt, tapintatosak voltak.

de mind föléltünk. Nap közben kint dolgoztunk, akkor nem háborgattuk őket. Évekkel később is mondogattuk, vajon mi lehet velük.

A kastély előtti téren nagy autókban voltak a vágóhidak, ott vágták a teheneket. A mi egyszem hízonkat is lefőtték az ölben. Volt, hogy fagyos libát hoztak, hogy anyukám pucolja meg nekik. Sírva kintlódott, de nem ellenkezhetett, mert ráfogták a fegyvert. Amúgy nem bántottak senkit, csak az arra hajlamos nőkkel foglalkoztak. Apukám nagykaháját a románok lekasztották a fogasról, s hiába tiltakozott azzal, hogy csak ez az egy van neki, elvitték. Még a fűrész is kellett nekik. Az oroszok lágy szívűbbek voltak. Az egyikük, egy rongyos köpenyegű, megfogta anyukám ruhájának az alját, azt csókolgatta, mondogatva: Te vagy az én mamukám.

Nagy lovas kocsikon, batárokon vitték a halottakat. Gödröket ásattak a falusiakkal, meszet tettek bele, s abba került mind. Aztán bejöttek a németek, majd újból az oroszok. A tankok meg taposták a sok ételmiszert. Mert a németek hoztak mindent, meg kávét is, cukrozott kávéjuk volt. A sok ennivaló szanaszét szóródott. Mi meg összeszedtük. Amit csak tudtunk. Mert nekünk nem volt mit enni. Később kaptunk gyorssegélyt. Volt benne még halkonzerv is.

A levante öcsémet 1944-ben elhurcolták a németek. Egyenruhában, a hóna alá süfött SS-bélyeggel is sikerült megszöknie. Két hétig bujkált egy társával. Éjszaka zörgette az ablakot, apukám rögtön kérte a nőket, hogy szóljanak a katonáknak, nehogy lelőjék, ide tartozik. Sírva fogadtuk.

Később, mikor rendőrként hazamentem Keszegre, az ottani hatalmas orosz temetőbe, a díszörségbe hívtak. Nagyon büszke voltam, hogy fehér kesztyűvel a kezemen állhattam ki a többiek elé.

Máténé Kovács Erzsébet

1932-ben születtem Csanádpalotán, elsőként a hat gyerek közül. Parasztcsaládba. Kilenc évesen már markot szedtem az édesapám után. De úgy rendeztük be az életünket, hogy ha nem termett, hát összehúztuk magunkat. Ha szűkösen is, de mindig megéltünk. A háború idején gyerek voltam még, de sok mindenre pontosan emlékszem.

Amikor bejöttek az oroszok, törtük a kukoricát. A szomszédnak volt lova, ő a fogattal segített nekünk, mi meg a gyalogmunkát adtuk. A gazda bátyja az első világháborúban légnyomást kapott. Egyszer csak azt mondja:

– Pali, itt vannak a muszkák!

– Dehogy vannak, dehogy vannak, még csak a Kárpátokban mondta őket a rádió.

– De hát Pali, a muszkák a kukoricásban vannak!

Nem hittük el, légnyomásos volt, hadd beszéljen. Törtük tovább a kukoricát. Ám egyszer csak elkezdtek lövöldözni. A faluból kifelé a németek, a földekről befelé meg az oroszok. Pucolás gyorsan, a két tűz közül. A mezőhegyesi cukorgyárból egy kanális vezetett le a Marosba, amivel a répát mosták. Még akkor a háborús dolgok miatt nem indult be a cukorgyártás, ezért száraz volt az árok. Azt mondja apukám, menjünk ebben a kanálisban végig. Oncsa-házban laktunk akkor (12 ház volt egy sorban), a Nagylaki út mellett. Az az út Romániába vezet. Azon jöttek befelé az oroszok. Aztán meg a kanális külső oldalára hasaltak a lövöldözés miatt. Mi ezt nem tudtuk, csak igyekeztünk hazafelé. Szerencsére éppen a belső oldalon bukkantunk föl, különben közéjük szaladunk. Ez azonban csak előcsatározás lehetett.

Hajnaltól aztán már jöttek a tankok. Borzasztó dühöngéssel. Nagyon meg voltunk rémülve. Jót nem hallottunk róluk. Egy orosz tankot csaknem előltünk löttek ki a németek. Ketten ugrottak le róla. Három sor epertá volt ott. Kettő a kövesút, egy a nyári út mellett. Egyikük, aki kezeslábasban volt, talán a pilóta, a nyári út mellett fa mögé bújt. A másikuk meg a házak felőli mögé. Őt egy magyar katona a kukoricából lötte le. A társát nem láttuk, hogy ki. Apukám temette el mind a kettőt. Később összeszedték őket. A tanknak a láncfalpa ment tönkre, nem bírt tovább menni. Ott maradt a lán végén. A gyerekek sokáig játszottak rajta.

Jöttek az oroszok, tényleg, mint az oroszok: rengutegen. De nem bántottak. Látták, milyen szegény-ségben vagyunk. Inkább hoztak. Kenyeret. A gyerekeknek ruhát, cipőt. Néha ennivalót, amit megfőztünk és velük ettük meg. A két öcsémnek az egyik orosz ajándékozott cipőt, kabátot. Talán olyan helyen szedte össze, ahonnan elmenekültek. Persze hallottam, hogy tanyán lelőtték a disznót, feltrancsirozták, de amúgy el voltak látva. Igaz, egy disznónak nekünk is elűtötték motorbiciklivel. Mivel szemben volt a földünk, kijárt a jöszág. A katonák meg belerohantak. A disznónak eltört a gerince, megettük. Jó, hogy a katonáknak nem lett semmi bajuk, mert akkor lehet, hogy nekünk is lett volna.

Pali bácsinak a lánya bent lakott a falu közepén. A férje annak oda volt a háborúban. Az apukamat, aki tudott szlovákul, megkérte Pali bácsi, menjen be Rózsikához. Nagy házuk volt. Oda szállásolták be a parancsnokságot. Egy tábornok volt egy hadsegéddel, meg egy nővel, s még voltak vagy kilencen. Apukám minden nap kijárt onnan hozzánk. Egy nap látta, hogy az összes aprófőzészünk le van vágva. Csak a lába, a feje meg a bele maradt. De hát mit lehetett csinálni.

A németeket csak annyira láttuk, hogy Mezőhegyesről hajtották el a gyönyörű gulyát, meg menést. Még termőföldet is vittek, vonattal. Nekik nem volt elég a csirke. Amit nem tudtak bevagonírozni, azt elhajtották. A gyárakat is leszerelték. Nem sok minden maradt az oroszoknak. Amikor elhaladt a front, elment Rózsikáéktól a parancsnokság. A rendfenntartók berúgtak és megerőszkolták Rózsikát. Hárman. Valamiért visszajött a hadsegéd, annak apukám elmondta, mi történt. Azonnal összeszedték őket, nem is tudjuk, mi történt velük. A Futuránál¹¹ maradt a németek után egy kis búza a raktárban, embereket keresnek az oroszok, hogy berakják a vagonokba s indíthassák a front után. Amikor jöttek a tankok, az Oncsa-házaknál leszedték az ablakokat, hogy ki ne törjenek. Aztán betolták az ágyak alá. Mi azt hittük, azért keresnek embereket, hogy kivigyék őket Szibériába. Krizsánéknál is volt három fiatalember. Tjeddükben az ágyak alá vetették magukat. Nagy csőrömpöléssel tört be az összes ablak.

A szomszédokkal együtt ástunk a kertben bunkert. Bebújunk a föld alá, ha jön a háború. Földdel tapasztottuk, rá kukoricaszárat. Krizsánék nyolc gyerekkel húzódtak a bunkerbe. De egy tank nem az úton jött, hanem a kertek alatt. A fél hernyótalpa ráment a szára. Az volt a szerencsésük, hogy csak a fele. Soha többet senki sem ment le. Egy hónapig voltak ott a környékünkön az oroszok.

Rácz Sándor

1920-ban, Székkutason, Vásárhely-Kutason születtem. 13 éves voltam, amikor meghalt az édesanyám. 9 évig jártam iskolába: 6 elemi és 3 ismétlőt. Délutánonként leveleto-oktatás volt. 1941-ben sorozták be, 1946-ig katonáskodtam.

1942. szeptember 20-án, Vásárhelyen leszereltek. Búcsúzás gyanánt azt mondták, menjek még be a másik szobába. Ott azonnal megkaptam a sasos behívót. A Szovjetunióba, Alsó- Felső Vereczkébe kerültem. Egy egész hétig nem kaptunk enni, az oroszok behajtottak bennünket a lövészárokkba, a sátorlapot ránk terítették, arról ittunk vizet. Erdélyben mondtam a barátomnak, ki ne dugd a fejed, nem hallgattam rád. Kettévágta a lövedék a fejét. Én ástam el. Cigánd mellett egy civil házban ebédeltünk. Ahogy kijöttünk, a ház találatot kapott, az egész család oda lett. Marosvásárhelynél bízattam a cimborámat, gyere már. – Mindjárt – válaszolta. Visszanéztek, hát látom az agyát. Ungváron a századparancsnok a repülőgép-támadás felé szaladt. Meg is halt. Eltemettük a gyalogsági ásóval. Csak annyira, hogy kilátsozott a lábujja is. Nem volt többre idő.

Már 1944-ben kiháltak nekünk:

– Magyarok, gyertek át!

A századparancsnok átment, de mi azt hittük, becsapnak. Maradtunk.

Betegség nem nagyon tizedelt bennünket. Mind parasztyereknek voltunk, jó katonák. Állomásoztunk Debrecen mellett, de voltam a gyalogosokkal Komáromban is. Ott kaptam repeszt a karomba. Elfertőződött. Egy ausztriai kórházban, amit egy iskolában rendeztek be, le akarták amputálni. De azt mondtam a doktornőnek, ha ez kaput, akkor én is kaput. A homlokom is megsérült. Szakasvezető voltam akkor. A zászlósnő kezelte. Megígértem neki, ha felgyógyulok, elveszem feleségül.

Komáromban egyszerre volt három rendszer. Persze, hogy fogságba kerültem. A németországi Undervillébe vittek, 1945-ben. Ahogy meneteltünk a tábor felé, egy helyi pap közénk lött. Senkit sem talált el, de a németek elfogták, két téglát a kezébe tettek s azzal kellett állnia büntetésből. Ha elszédült, összeesett, de újra és újra felállították. Csibi Imre barátom, Marosvásárhelyről, azt mondta, ő bizony elszökik. Ugyan! Egy sor tuskósdrótt, a másikban áram. Hatvan méterenként a magasban is megfigyelők. Mégis elszökött. Pestről írt később levelet.

A táborban hatszer magyar volt. Meg zsidók. Eleinte mi „fürösztöttünk”. Hosszú fürdő, beton aljjal. Tisztálkodni mi is oda jártunk. De lánc volt két oldalt. Ahogy azt behúzták, az alja leesett. Az emberekkel, akiket ledarááltak, aztán meg elégették őket. Huszonketten voltunk egy barakkban. Nem volt ott beteg senki. De nagy tisztaság is volt. Később a konyhára kerültem. Magyar szakácsokhoz. Mosogattam, zöldséget pucoltam. Itt már volt étel bőségesen. Minden reggel tejes kávé, kakaó, mazsolás kása. 92 kilósan jöttem haza. Az amerikai parancsnok azt kérdezte, ki akar menni Amerikába. Aki akart, már pakolt is össze és indulhatott. Aztán jött a commendator, hogy ki akar hazamenni. Majdnem tartottuk még

¹¹ A kötelező beszélgetés végrehajtására létrehozott kereskedelmi hálózat helyi telepe.

a lábujjunkt is. Akkor elhoztak Komáromig. Ki a vonatból, sorba állni. Voltak magyar rendőrök is. Az egyikkel nagyon jól jártam, mert idevalósi, a Szélső utcában lakott. Szakaszezető volt. Kérdeztem tőle, mi köll. Hatezer cigarettát hozok, hátizsákban, nagy bőröndben. Csokoládét, rágógumit, mindent. Elvitt az irodába. Az első nő elé leültem. Kipakoltam a zsehből, a nő elfogadta. Kaptam két nyelven menetlevelet. Magyarul, oroszul. Este indultam vonattal haza. Szegedig énhozzám nem szólt senki. Ott is éppen csak megnézte egy orosz a papírjaimat. A Tiszán híd helyett egy kötel volt. Egy legénynek adtam mindenfélét, amiért áthozta a batyúimat. A nagybátyám Vásárhelyen lakott. Este nyolckor értem oda. Kértem szállást. Azt mondta, az ő öccse is kiint van a fronton. Hát ha én vagyok az, mondta. Fik-or ismert meg. Azt sem tudták, mit csináljanak örömlükben. Aztán jöttem haza.

Mielőtt katonának mentem, mindig azt lestem, a szomszéd lány mikor megy vízért. Én is mentem utána. Sose ittunk annyi vizet. Mikor bevonultam, azt mondta, megvárak. Meg is várt. Másfél évre rá összeházasodtunk. Úgy kértem meg, hogy a szülei nem is tudták, mit akarok:

- Sanyi bátyám, kedves Rozika néncm, azért jöttem, hogy megkérjem Rozika kezét.
- Azonnal kell válaszolni, vagy gondolkodhatunk két hetet?
- Most mondják, vagy igen, vagy nem.

Behívták a Rozit, hogy hozzá mégy-e. Mondta: hát jó. Nem lehetett másként. Akkor úgy illett. Később apósomra ráfogták, hogy kulák, s meggyújtotta a szalmát a lovak alatt. Felakasztották érte. Elhelt másfél év. Megyek Kutásra a vendéglőbe, mert bejártam három decí borra szerdán és szombaton, piaci napon. Ott volt egy koma, az elnök barátja. Ő gyújtotta meg a szalmát, aztán nevetgélt: felakasztották a Fűvesit, pedig én voltam. De nem volt mit csinálni. Ha kiállok az apósom mellett, hiába úsztam meg a háborút, a sorsára jutok.

Rácz Sándorné Fűvesi Rozália

1928-ban születtem. Nyolc osztályt végeztem. Gazdálkodtunk, aztán a háztartásban dolgoztam. Két lányunk közül az egyikük 42 éves korában, agyvérzésben meghalt. 1970-ben kerültünk Rákóczitelepre. azóta itt élünk.

Az öcsém Orosházán tanult szíjártó mesterséget. Mikor – 1944 őszén – hallottuk, hogy ropognak a fegyverek, apám bement érte. Egy hétig nem tudtunk róluk semmit, azután jutottak vissza a tanyába. Anyukámmal közben kenyeret sütöttünk. Valamiért fel kellett volna mennie a padlásra, de láttuk, ahogy a lövedékek repülnek a tető fölé.

Engem beöltöztettek öregasszonynak. Jött a román, látta, hogy libát tőm egy öregasszony, legyintett, elment. Pedig azok vadak voltak. Az oroszok csak akkor, ha ittak, meg ha adtunk rá okot. De azért akárki jött, az anyukám mondta, eredj a disznóólba. Felkuporodtam, néha órákra. Mert az oroszok kivetették a forró kenyeret a kemencéből, aztán ittak, dajdajoztak. Németekkel mi nem találkoztunk. De volt ott egy nagygazdaság. Fejes Istváné. Atól elhajtották a lovait. Apámnak meg a biciklijét vitték el. Szegény öcsémet pofon is vágták, mikor bálisnyát kerestek. Hiába jártak össze a padlást, nem találtak.

Amúgy nem volt bántódásunk. Néha a csutkakúpokban aludtunk, Sándor testvérével. Félünk, hogy valaki jön, mert éjszaka is járkáltak. Persze voltak olyan hölgyek, akik odaadták nekik magukat, ők aztán kaptak tőlük mindenféle holmit.

A háború után jöttek a pestiek cserélni. Olyan éhesek voltak, hogy hatuknak száz tojásból sütöttünk rántottát. De volt tojásunk, tejünk. A borjút sem volt érdemes eladni, levágtuk, elosztogattuk. A pestiekkel cseréltünk. Hoztak érte ruhaneműt. Az egyik tanyában mézzel foglalkoztak. A románok nem tudták, mire való. Megmaradt. Cukor nem volt, mézzel csurgattuk a mákos tésztát. A pestieknek egyszer azt mondtuk, lesz ennivaló, ha lesz kerékpár. Ez volt máma. Holnap jöttek. A kerékpárral. Hogy lopták-e? Lehet. Kaptak érte szalonnát. Még olaszok is jártak cserélni. Az egyik a kezemet is akarta.

Vizi Mihályné Mizerák Mária

1927-ben, Orosházán születtem, a nővérem után két évvel. Anyukám Hozinger Erzsébet. Szolgáltunk, mert nekünk apánk nem volt. Itt hagyott bennünket, 1927-ben Amerikába ment. Gróf Zselénszky¹² uradalmának majorjában laktunk. Hat osztály jártam, a nővérem is. Balázs intézőnél, aztán a számvonónét dolgoztam, majd 13 évesen a grófék pesti lakásába kerültem szobalánynak. Szolgáltam az orosz-

¹² „1930-ban Orosháza határa 20 356 kh-at tett ki. . . Az 1935. évi statisztika szerint: Zelenki Róbert gr. 1194 kh föld tulajdonosa volt.” (Dr. Maday Pál: Békés megye városának és községeinek története. Békéscsaba 1960. 356. old.)

kat is, de aztán szétzavartak bennünket. Az uram rendőr volt. 1950-ben esküdtünk. Egy fiam meg egy lányom született. A nővérem Uruguayban találta meg az apámat, aki azt mondta, küldjön pénzt neki. Az anyám 90, a nagyanyám 96 éves volt, amikor meghalt. Életében nem járt orvosnál. 1997-től lakom Rákócziútelepen, én vezettettem be a vizet, a gázt a házba.

Zselécszky Róbert gróf úr a kakasszéki uradalmába járt vadászni. Mondta az itteni intézőnek, hogy szobalány kéne nekik. A nővéremet, Potykát meglátták, és mindjárt el is vitték. Mikor vakhéllel műtötték (a méltóságos úr vitte műtetre, ő is fizette, és ápolták, amíg lábadozott), újra jött a méltóságos úr a majorba. Engem választottak. De ahogyan a házvezetőnő. Kimmer Elza meglátott, félkiáltott: mit akarnak ezzel a kis libapásztorral. Aztán mégis annyira megszerettek, hogy nem engedtek el. Amikor a nővérem férjhez ment, én akkor is maradtam: a Vilma királynő 4. szám alatt, közel a Lövőföldé térhez.

Két év után főszobalány lettem. Ott lakott a méltóságos úr, a grófné, a házvezetőnő, aki nekünk parancsolt és a három gyerek: Kázmér, Róbert és László. Dolgozott nekik a házmester, Varga bácsi, a szakácsné meg két konyhalány, három szobalány és egy inas. 18 szobás ház volt. Mi, szobalányok a konyhába csak enni jartunk. A szobákat takarítottuk. A szobalányoknak, a konyhalányoknak és az inasnak külön szobájuk volt. A házvezetőnő velünk evett, de külön szobája, fürdője és fogadója volt, őt is szolgáltuk. 150 pengőt kaptam egy hónapra, az jó volt. Borralaló is került, mind eltettem. (Ha jött haza a méltóságos úr vadászni, beletettem egy kupertába, megkértem, hogy adja az anyukámnak oda.) Ruhát kaptunk, takarítót is. A felszolgáló ruha: fehér kötő, fekete ruha, fehér kesztyű és pánta. Másként nem mehettünk az asztalhoz.

Amikor Balázséknál, itthon szolgáltam, felmentem a cseresznyefára, hogy meglopjuk a nagyságos asszonyt májusi cseresznyével. Mondtam, hogy nehogyláruljanak. De elfelejtettem sótatört tenni, ezért utánam kiabáltak, hogy Mancsi, merre vagy. Leugrottam a fáról. Meghűzödött, vagy mit csinált a lábam. Vittek mindenhová, hogy helyre tegyék, merthogy ki van menve. Fenét volt. Mikor a grófékhoz kerültem, írtam az anyukámnak, hogy felmondtam, mert nem bírok menni. Úgy keféltük a padlót, hogy a lábunkra tettük a kefét, de én nem tudtam csinálni. A házvezetőnő szólt az úrnak, hogy nem tudja, miért, de Mancsi el akar menni. Az kifaggatta az anyukámat. Másnap elvitt a professzorához. Mert öneki meg kifelé állt a térde, műtötték is. A professzor egy évig hosszú szárú cipőt rendelt, s figyelmeztetett, ha nem vigyázok, tolöszekben végzem öregségemre, mert zsugorodik a lábam. A méltóságos úrnék sántán sem engedtek el.

A Palovichy [Pallavicini], a Károlyi gróf is jöttek vendégségbe. Mágocson, a Károlyi gróf lányát vette el Horthy Miklós fia, azok is megfordultak nálunk. Gyopároson a főszolgabíró járt hozzánk a két lányával. A majorból volt két prádés kocsis, mert nyolcvan személyes zsürok voltak. Mindenféle ételt szolgáltunk, de a franc foglalkozott vele. Én nem szerettem sose a különlegességeket. A szakácsnő nagyon jó volt, mi is annyit ettünk, amennyit akartunk. Ha a gróféknak megsültötte a szakácsnő a fatörzs-tortát, ugyan nekünk is megcsinálta. Ami délről maradt, azt soha nem adhattuk fel nekik. Még mi sem értük meg azt. Nekünk is mindig friss jutott. Reggelire nagyon szerették az aludttejet. Bivalytejből. Birkasajtot. Gyümölcsöt. Még a kenyeret is a szakácsnő sütötte. Minden nap volt hús, csirke, kacska, őz.

A fagyalkészlet aranyozott kelyhekből állt. A többi készlet ezüst volt. Mindenben monogram. A II koronás a grófnéé, a báróé 9 koronás. Szalvétán, ágyneműn, mindenütt: Z. K. (Zay Klára).

7-kor keltünk, 9-kor, fél 10-kor volt a reggeli. Azt mindenkinek a szobájába kellett vinni. 2-kor ebédelünk. 5-kor uzsonna, 8-kor vacsora. Semmi sem volt előttünk bezárva. Faliszekrényben tartották a csokoládét. Ha vendég jött, raktam a szobájába. De én a zsebemet mindig tele raktam, s vittem a konyhalányoknak is.

Pesten eljártunk egyik grófhoz, másik grófhoz. Ha azok jöttek, hozták az inast vagy a szobalányt. Amelyiknek nem volt főszobalánya, annak volt komornyikja. Nekünk nem volt komornyikunk, így lettem én főszobalány. Segitettem az öltöztetésben, fürdésben a grófnénak. Az egyik zsúrra érkezett egy bárónő, de gyönyörű ám. Az ura meg olyan csúf, mint a varangyos béka. Igaz, százegyig csókolta a nőt. Annak aranyszőke volt a haja, kék a szeme, hófehér a bőre. Vittem a tükörszobába, hogy tegye rendbe magát, csak nem álltam meg, hogy ne mondjam:

– Olyan szép tetszik lenni, de hát a báró úr... hát hogy tetszett hozzámenni?

– Tudja, kedvesem, én is olyan szobalány voltam, mint maga, az uram birtokán. Volt egy völegényem, de az anyám nem engedett hozzá, mert ez szemet vetett rám. Hozzá is adott. De szép ám maga is!

– Hát, lehet, a házvezetőnőnek is azt mondják, honnan hozza ezeket a szép szobalányokat. De én egy ilyen emberhez? Ha egy zsák arany lenne mellette, akkor sem.

Nagyon jó helyem volt. Nekem azt nem mondták soha, hogy állj arrébb. A mi szobánkon által jártunk a háztetőre, ott fent volt a halastó, meg egy virágoskert. A tető négy sarkán egy-egy angyalka. 25-25 évővel. '44-ben lejöttünk Gyopárosra, a grófék villájába, a stranddal szemben. Egy hónapig voltunk itt, szeptember utolján mentünk vissza. A méltóságos úr akkor bement a svájci követségre, de akkor már nem fogadtak menekülteket, így maradtunk a villában.

Amikor a nagy belövések voltak a ligetből, az oroszok elvitték az inasunkat, a Varga bácsit. Láttuk, hogy barikádokat csináltak. Amikor 1945. január 14-én este lefeküdtünk, még némettel volt tele az udvarunk. De az oroszok jöttek házról-házra. A bunkerban voltunk, reggel ránk verték az ajtót. A méltóságos úr beengedte őket. Tudott velük beszélni. Keresték a burzsujt, de mondta nekik, hogy elment. Szegény orosz honnan tudta volna, ki a burzsuj. Aztán Debrecenből jöttek, Vorosilov marsalltól. Egy kapitány, két hadnagy. Végigjárták a Vilma királynő utat, s a mi villánk tetszett meg nekik. Lefoglalták. Azoknak nem mondhatta a méltóságos úr, hogy elment a burzsuj. Utasították, hogy vigye el 24 óra alatt, amit a két kezében el tud vinni. A személyzet marad. Ők is ugyanúgy fizették nekünk a 150 pengőt, mint a grófék. Ezután is ugyanúgy terítettünk nekik a nagy ebédlőben, mint a méltóságos úréknak. Velük volt Csópi, a kapitány barátja is. Ehettek, ihattak, hűdönszámra maradt zsír, rengeteg szalámi, a szekrények tele. '27-es italok voltak leplombálva. A parancsnok szobája előtt mindig állt egy ór, pisztollyal. Oda senki be nem mehetett. Az volt a legszebb szobája a grófnénak, fekete ébenfa bútorokkal. A katonáknak megmondták, hogy a személyzetnek egy kétértelmű szót sem lehet mondani.

Én halottakat nem láttam, mert ki nem mentem a házból. Pedig a tőlünk harmadik házat lebombázták. De nálunk a belövések csak az angyalkákat vitték le a tetőről. Lovakat azonban láttam lelőve. A szakácsnőnk nagyon finom ételeket tudott a lóhúsból csinálni. Az úrék a méltóságos grófnénak, Zay Klárának a testvéréhez menekültek, az Arad melletti Ötvenesre, a birtokukra. Ott kétezer holdjuk volt. (Salánkon, Ungocsa megyében is volt kétezer holdjuk, nagy fűrészteleppel, Kakasszéken, Sámsonon 200 holdas birtok. Amikor mondtam, hogy milyen gyönyörű birtokai vannak a méltóságos grófnénak, a gróf úr úgy tett:

– Az enyémet látná, Mancsi, nekem egy tagban van ekkora, Lengyelországban! (Mert oda való volt.)

1950-ben kaptam tőlük levelet, amiben a méltóságos úr érdeklődött, hogy s mint vagyok. A grófné akkor csirkefarmot vezetett. Húsvétkor bennünket is elzavartak, de nem bántottak. Hazajöttünk. A majortan laktunk. Fennivalónk volt, úgyhogy minden jó volt. Flanera nem telt, de a tchénből megéltünk. Aztán lett a téeszésé. El kellett hontani a majort. De mérték a földet és építkeztünk. Paradicsomon meg paprikán éltünk, de meglett a tanya.

M. A-né, Ny. E. (neve elhallgatását kérte)

A Szolnok megyei Jánoshudán születtem, a bátyám után másfél évre, 1926-ban. Apukám juhász volt. 7 hónapos koromban Sámsonra jöttünk, aztán ahogy a birkákat telepítették, Királyságra: a Braun uradalommal közös birtokra. Utánam négyen születtek még. Mikor esküdtünk, nem is találták meg a születési anyakönyvi kivonatomat. Pedig a formaságokat 1946-ban nagyon szigorúan vetéék, annyira, hogy a lányokat nőgyógyászaton, a legényeket a nemigondozó intézetnél a házasságkötés engedélyezése előtt megvizsgálták. Gyalog mentünk az esküvőnkre Királyságról, egyik fűtőt a másikig játszottunk. Amikor a gazda felmondta a bérletet, apukámék vettek nyolc hold földet, ahol tanyát építettek. Miután a bátyám felrobbant, én lettem apukám jobbkeze, nem tanulhattam. Mi is gazdálkodtunk az urammal, majd az orosházi üvegyártól mentünk nyugdíjba. Két fiúnk született. Ma már csak egyedül élek ebben a kis házban.

A bátyámat, mint leventét, ki akarták vinni a németek. Összeszedték őket, négy-öt napig semmit sem tudtunk róluk. Ekkor az anyák elindultak utánuk. Csak Majsaig jutottak, nem ment tovább vonat. Aztán az oroszok rajta ütöttek a németeken, azok elengedték a fiúkat.

Pityuka egy hónap múlva keveredett haza. Egész úton soha semmihez nem nyúlt, ami ismeretlen tárgy volt. Lithon, 1945 februárjában robbant fel, amikor a tanyából a földre hordták ki a trágját. Találtak egy kis szerkezetet. Be is hozták a tanyába, én is láttam. A szomszéd gyerekek: Ábrahám Miska, Szalai Lajcsi voltak hátyussal. Szét akarták hontani, ráütöttek. Apukám ment orvosért. Az azt mondta, meg sem nézi, vigyük Szentesre. A ruszki kijöjt, akkor mintha rendőrös lett volna, ők vigyáztak a rendre. Elmagyarázta, ez egy taposóakna. Az istálló előtti takarmánytárolóba ment a lövedék, a fiúkat csak a szilánk érte. Az egyik a homlokán bevágta Pistike fejét. Én akkor éppen a templomban voltam. Szaladi elem Sipos Miska, az egyik szomszéd, hogy siess, mert a bátyád felrobbant Rohantam. Szekérre raktuk, dunnákba csomagoltuk, de iszonyat volt, még a kocsiiban is állt alatta a vér. Csoda, hogy el nem vérzett.

Apukámmal vittük Szentesre, a kórházba. Ott megálltunk, a portás szólt, már jöttek is érte. Tóth tanár úr ajánlotta, hogy foglaljunk helyet, a földön, mert minden betegekkel volt tele. A folyosó is. Várjunk, mert vagy sikerül megműteni, vagy vihetjük haza. Éjjel egy óraker jött ki, azt mondta, kilátszik az agyhártya. De éleiben marad, mert küzd. Húsz éves embernek erős a szervezete.

Minden másnap mentem hozzá. Hol gyalog, hol biciklivel. A katonáknak volt fogatos loállományuk, apukámék hordták nekik a szénát robothan. Kitűzték, kinek, mikor kell menni. Azokra is felkapaszkodtam, mert vonat csak egyszer járt, az is Gádorosra. Pistike két hétig volt eszméletlen. Infúzióval táplálták, aztán vihetünk be neki tejet. Rengeteg sebesültre emlékszem, de ott nem volt nővérhiány. A zsúfoltság miatt kénytelenek voltak egymásba tolni az ágyakat, de nagyon lelkiismeretesen törődtek velük. Négy ruszki temetésén voltam, ők a kórház mögött nyugszanak. Van ott román, német, orosz, még angol is.

A testvérem szobájában ápoltak egy hatalmas oroszot. Vittem neki ennivalót, ahányszor mentem, mert szétlőttek a hasát, ezért folyton úgy érezte, éhen hal. De hát minden kijött belőle. Két hét múlva nem gondogatta többet: – Intsél, Pista! Az egyik katona egy orosz tiszt keresztfűt a nem. Sirva mondta felette a beszédet, hosszán-hosszan. Magyarul is tudott, így mind zokogtunk. Pap nem temette őket, de három katona díszlovást adott le.

A bátyám hat hónap után került Vásárhelyre, hátha ott tudnak javítani a szemén. Mert az egyik teljescsen összefolyt, a másikkal látott halvány árnyékot, de csak fent. Sajnos ott sem tudtak segíteni rajta, 7-8 hónapig próbálkoztak. Oda is én jártam, mert anyukám az első alkalommal összeesett. Sokszor ott is aludtam, mert vonatok még mindig nem jártak. Nyikó századosnak volt a vásárhelyi népkert állomáson egy gyönyörű, tornyos villája. Apukám gondozta a lovait, náluk szálltam meg. Az ottani kórházban az volt a borzalmas, hogy a gyerekek mindig ehesek voltak. Az egyiknek keze nem volt, a másiknak lába. Igaz, a mi környékünkön is láttam több ilyet. Csupáék két gyerekét, Csepregi Tóni bácsiék gyönyörű, hat éves kicsijét. Kiszakadt mindene szegénynek az aknától, Szaladtak az emberek; halljátok, valami már megint robbant. Mindenki ment, ahogy tudott, még az emberek is otthagyták a kocsmát. Ez maradt a háború után. Közben az öcsikem is rosszul lett. Azt is vittük Szentesre. Vakbéllel megműtötték. Harmadnapra hashártyagyulladását kapott, mert amikor az alattásból felébredt, ivott. A bátyám ekkor esett kétségbe, azt mondta, miért Gyuszika ment el, miért nem ő, mikor már csak félelme.

Februárban hazakerült Pistike a kórházból. A gádorosi plébános, Libor István felvétette a Szegedi Vakok Intézetébe, nehogy összeroppanjon lelkiileg. Évekig volt ott, közben összeharátkozott egy emberrel, aki 1951-ben Pestre segítette, onnan a Bányászati Akadémia Bányák dologi-tatai telefonközpontjába. Megnőstül, de hamar elváltak. A felesége látó, egészséges asszony volt, bátyus élete meg csak kötött. Pistikét gyakran meglátogattam Pesten is. Egyszer elvitte egy mérközésre. A Berezdai és a Tisza Lajos gróf kastélyban voltak rokkantak, vakok. Akinek keze nem volt, az focizott, akinek lába nem volt, röpiabdázott. Kifordultam és úgy bögttem, mint egy rossz kutya. Pistikének a sérülése után mindig fáj a feje. Valami kis szennyeződés a kisagyba juthatott, az betályogosodott és 1955-ben ebbe halt bele.

Apukánk kézbesítő volt a háború idején. 1942-ben behívták. Amikor az édesapja meghalt, jött róla a távirat, de neki meg ott volt a SOS behívó, amit ha kézhez kapott valaki, három órán belül jelentkeznie kellett. Anyukámmal utaztunk a temetésre, mert ő csak később tudott utánunk jönni. Mí átszálláskor. Szolnokon láttuk, hogy a németek nem úgy bántak a közkatonákkal, mint a magyarok. Azok mind egy asztalnál ittak. A magyar tisztek bezzeg végigmérték a bakancsos kiskatonát, aki csak filléreket tudott adni egy kupa sörért. Az oroszok meg egyszer kebelbarátok voltak, a másik pillanatban már félholtra verték egymást.

Apukámékat elvitték Makóig, ott válogatták őket. A fiatalokat a frontra küldték, ő akkor került Nyikóékhoz. 3 hónap múlva leszerelték, mint öcsaládos embert. Akkor még bátyus is ép volt, így a tanyában tudunk gazdálkodni. Igaz, voltak vendégeink. A ruszki elvitte apukámnak két lovát is. Nagyon megtetszhetett neki, mert azt hajtogatta: – Csini! Csini! Hagyott helyette egy másikat, de az agyon volt hajtva. Adott mellé két kiló cukrot is. Kelltek nekik a liba is. De nem a hizott, hanem a sovány, megtépett, tokos.

Vacsorát csináltak Erparton, a bázisukon. Hogy pálinkához jussanak, mi főztük nekik répából a melaszt. Azt bekevertük cefrének, azt vitték a szentesi pálinkafőzőbe.

A kis román katona felhúzta a bátyám ünnepő csizmáját, veregette a fényes, kemény szárát, mert neki olyan még soha nem volt. A németek nem voltak szétszórva a tanyákon. Azok legfeljebb átmenetileg lehettek Gádoroson, a vonat vitte őket tovább.

Hallottunk mindenfélét. Volt, aki hazajött a háborúból és három nap múlva otthon, Fábiónon lőtték agyon, mert meg akarta védeni a feleségét az erőszakoskodóktól. Igaz, aztán az erőszakoskodókat is agyonlőtték a sajátjaik. Szentandrás is kiürítették, mert két ruszkit holtan találtak. Kizavarták hát a népet és lövöldöztek a vakvilágba. Addig, amíg Csongrádról ki nem ment a készültségük s el nem vitték őket.

Sokáig éjszakánként a polyvásban aludtunk a szomszéd lánnyal. Félünk, de akkor minden tanyasi vigyázott a másikra. Rohantunk egymáshoz, nehogy valakit baj érjen. Ha apukámnak dolga akadt, én mentem be helyette a postáért. Ott ismerkedtem meg az ukrán Péterrel, annak három ujját elvitte gránát. Állatorvos volt, s nagyon tetszett neki, hogy én nem beszélek durván. Ki is akart jönni hozzánk a tanya-ra. De én nem akartam, nemcsak azért, mert mi voltunk egy tállal, hanem mert elítéltük azt a lányt, aki engedett. Meg volt egy udvarlóm is. Aranyos, magas, szőke gyerek. Tip-top, nem beszélt feleslegesen. Három évig udvarolt, aztán elvitték a frontra. Kaptam tőle egy hársfakérget. Arra írt Szentpétervárról. Nem volt kupertában. Mégis eljutott hozzám. Aztán bevették őket Debrecenben. Magyarokat magyarok ellen. Utcáról utcára kellett egymással szembe nézniük. Ekkor ittak valamit, hogy hasmenésük legyen, s fogságba kerültek. Eltűnt. Már hat hónapja asszony voltam, mikor hazajött. Amikor először találkoztunk, egyikünk sem tudott szólni. Nemesak mi voltunk így. Akadt, akinek már családja is volt, mire hazajött a régi vőlegénye.

A férjemmel 1945-ben ismerkedtünk meg, a gádorosi búcsún. Felvitt a lánchintára, a bolondkocsira. Én előtte a hűgával barátkoztam. Vele mentünk a halba. Apikám a nagy legények közt ült. Amikor a fiatal legények elkezdtek kakaskodni, ők, az öregebbjei dírdurr, rendbe tették őket.

Anti 1945 elején tudott megszökni, mint fogoly. Mert vitték volna őket Szibériába. Előtte a légvédelmi gépfegyveresknél parancsnokolt. Négy év, kilenc hónapig volt katoná. Szolnoktól Kassáig. Ukrajnában, egy bevetésnél szilánkot kapott a szeme alá. Amikor fordult a kocka, ketten elszaladtak tőlük, a zászlósuk is azt mondta, én ugyan itt hagylak benneteket, és meglógott. Nem sokkal később megtudták, hogy még aznap lelőtték.

Ukrajnából öt-en indultak haza. Két hónapig meg itthon is bujkáltak. Gyalog jöttek, erdőkön keresztül. Mikor az első társuk házához értek, ott éjszakáztak mind. De nem engedték őt a felesége mellé feküdni, közéjük telepedtek. A másiknál úgy megőrültek nekik, hogy disznót vágtak a tiszteletükre. 1960-ban motort vettünk, s azonnal elmentünk meglátogatni a katonatársát a Rodrogközbe.

Ahogy a háború elesült, két diák egy hegedűvel járta az országot. Hozzánk is eljutottak. Élclmet kértek. Olyasmit tettek a hatyjukba, ami egy hét múlva is bírja. Mikor bekéredzkedtek, éppen sirdogáltam. Megkérdezték, miért, mondtam: három nap múlva lesz az esküvőm. Hát akkor nem sírni, énekelni kell – bíztattak s elhúzták a kedvenc nótámat.

Összeállította: *Bárdos Zsuzsa*

„Emlékét mint beosztottja és mint magyar ember tisztelettel megőrzöm”

Vitéz Sebestyén Pál nyugalmazott törzsszászlóssal,
a Vitézi Rend Győr – Moson – Sopron megyei hadnagyával
beszélget *Harangozó Imre*

A Kisalföld című Győr–Moson–Sopron megyei napilap 2007. augusztus 17-i száma számol be arról, hogy a győri városházán, ünnepélyes állománygyűlésen emlékeztek az 1920-ban alapított vitézi testület megyei tagjai hazánkat a Boldogasszony oltalmába ajánló Szent István királyunkról. *„Hetvenhét éve annak is, hogy vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó a Szent Korona oltalmába ajánlotta a vitézi rendet is...”* – emlékezett az ünnepélyes állománygyűlésen vitéz Sebestyén Pál nyugalmazott törzsszászlós. A megyei terület vitézi hadnagya beszédében megemlítette, hogy felavatott elődcik abban az időben főként a fegyveres erők sorából kerültek ki. A rend az 1944-es nyilas puccs, majd az 1945-ös orosz megszállás és kommunista hatalomátvétel után hanyatlásnak indult, illetve emigrációba kényszer-